

بررسی نسخه‌های خطی متن پهلوی نامه‌های منوچهر

* محمود جعفری دهقی.

** عسکر بهرامی.

چکیده

ادوارد وست که نخستین بار متن فارسی میانه نامه‌های منوچهر را به همراه چند اثر دیگر به انگلیسی ترجمه و منتشر کرده، نسخه‌های دربردارنده نامه‌ها را در دو رده جای داده است: یکی آنها که از روی نسخه شماره ۳۵ مجموعه دستنویسهای اوستایی و پهلوی دانشگاه کینهاگ نوشته شده‌اند؛ و رده دوم، شامل نسخه‌هایی است که بر اساس بررسیهای وست از طریق دستنوشته شماره ۱۴ مجموعه هاوگ در کتابخانه دولتی مونیخ رونویس شده‌اند. وست این دو نسخه اصلی را به ترتیب نسخه K35 و M14 نامیده است. در اینجا بررسی اجمالی این دو رده و نسخه‌های زیرمجموعه آنها می‌آید و در ادامه هم چند نسخه دیگر که این متن را در بر دارند، معرفی می‌شوند.

کلیدواژه‌ها: فارسی میانه، نامه‌های منوچهر، نسخه‌شناسی، نسخه‌های زردشتی.

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۰/۲۷ تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۶/۲۳

* دانشیار گروه فرهنگ و زبانهای باستانی دانشگاه تهران / mdehaghi@ut.ac.ir

** دانشجوی دکتری گروه فرهنگ و زبانهای باستانی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول) /

asbahrami@yahoo.co.uk

مقدمه

نامه‌های منوچهر عنوان مجموعه‌ای است به خط و زبان فارسی میانه (پهلوی)، شامل سه نامه از منوچهر، موبدان موبد زردشتیان پارس و کرمان در سده سوم هجری، که در آنها نسبت به اقدام نوآورانه برادرش زادسپرم، موبدان موبد سیرجان، در باب آیین تطهیر برشوم، به تندی واکنش نشان داده است. این متن از دشوارترین متنهای فارسی میانه است که نخستین بار در اواخر سده هجدهم میلادی ادوارد وست^۱ (۱۸۲۴-۱۹۰۵م) از پیشگامان معرفی ادبیات پهلوی، آن را بر اساس چند نسخه به انگلیسی ترجمه و در مجموعه «کتابهای مقدس شرق»^۲ چاپ کرد؛ سپس هم اِروَد بهمن جی نسروانجی دابار^۳ (۱۸۶۹-۱۹۵۲م) بر اساس چند نسخه متنی مصحح از آن به چاپ رساند. در این مقاله معرفی دو گروه نسخه‌های موجود از این اثر و نکاتی درباره ارتباط میان آنها و اهمیت هر یک آمده است.

ادوارد وست، در مقدمه‌ای که بر ترجمه انگلیسی دو اثر منوچهر پسر جوان جم، یعنی *دایستان دینی و نامه‌های منوچهر* — در جلد هجدهم «متون مقدس شرق» — نوشته، نسخه‌های دربردارنده نامه‌ها را به دو رده تقسیم کرده است: یک رده آنها که به واسطه نسخه شماره ۳۵ مجموعه دستنویسهای اوستایی و پهلوی دانشگاه کپنهاگ فراهم آمده‌اند؛ رده دوم شامل نسخه‌هایی است فراهم آمده از طریق دستنویس شماره ۱۴ مجموعه هاوگ که از روی دستنویسی متعلق به کتابخانه دولتی مونیخ رونویس شده است. وست آنها را به ترتیب نسخه K35 و نسخه M14 نامیده است (نک: وست ۱۸۸۲: چهارده - پانزده). در اینجا بررسی اجمالی این دو رده و نسخه‌های زیرمجموعه آنها می‌آید:

1. Edward William West

۲. مجموعه متون مقدس شرق (The Sacred Books of the East) که زیر نظر ماکس مولر، و با همکاری متخصصان مختلف فراهم آمده، در پنجاه جلد میان سالهای ۱۸۷۹ تا ۱۹۱۰م در آکسفورد منتشر شده است.

3. Ervad Bahmanji Nusserwanji Dhabhar

مجموعه K 35

مجموعه K35 که قدیمترین نسخه دربردارنده نامه‌های منوچهر است، یکی از مهم‌ترین دستنویسهای گروه نخست به شمار می‌آید. این مجموعه دو متن دیگر مرتبط را هم در بر دارد: یکی *دادستان دینی*، اثر دیگر منوچهر، که بلندترین متن این مجموعه است؛ و دیگری، *گزیده‌های زادسپرم*، اثر زادسپرم، برادر منوچهر. وست (۱۸۸۲): اشاره می‌کند که چند متن پراکنده دیگر هم در این مجموعه هست.

مجموعه K35 را نیلس لودویگ وستِردارد^۴ (۱۸۱۵-۱۸۷۸م)، خاورشناس دانمارکی، در ۱۸۴۳م از کرمان تهیه کرد و با خود به کشورش برد. او این مجموعه را در ۹ سپتامبر ۱۸۷۸ به کتابخانه دانشگاه کپنهاگ اهدا کرد.^۵ وست در نامه‌ای به تاریخ چهارم ژوئن ۱۸۷۸ که از مونیخ برای وستِردارد فرستاده، شرح دقیقی درباره ارتباط K35 با دیگر متنهاى گردآمده در این گروه نوشته است. این نامه در آغاز دستنویس و پس از برگ حاوی یادداشت اهداییه وستِردارد چسبانده شده است (کریستن سن ۱۹۳۴: ۵/۳).

این دستنویس ۱۸۱ برگ دارد و برگهای آن هم به فارسی (حروفی و عددی) و هم با اعداد لاتینی شماره‌گذاری شده‌اند؛ ولی نسخه ۷۱ برگ از آغاز و — به گمان وست در نامه یادشده — حدود ۳۵ برگ از پایان را ندارد؛ به بیان دیگر، از برگ ۷۲ آغاز می‌شود و پایان آن برگ ۲۵۴ است. در این دستنویس برگهای ۷۸ و ۱۴۰ نیز دیده نمی‌شوند، اما متن در این دو جا افتادگی ندارد؛ بنابراین بایستی ناشی از خطای نویسنده یا شماره‌گذار آن بوده باشد. جابجایی برگهای ۱۳۰ و ۱۳۱ نیز به همین سان و ظاهراً به همین علت بوده است (همانجا؛ نوایی، ج ۴۷، دیباچه).

به سبب افتادگیهای نسخه تاریخ کتابت آن نامعلوم است. در واقع هیچ‌یک از متنهاى این مجموعه — که جای‌جای آن آسیب دیده و کلماتی از متن مخدوش یا پاک شده است — انجامه ندارد و از این رو نام کاتب، تاریخ و محل کتابت از روی آن مشخص نمی‌شود. با این همه اهمیت این نسخه در آن است که در عین ناقص

4. Niels Ludvig Westergaard

۵. وستِردارد در همان روز امضای سند اهدای مجموعه، درگذشت (کریستن سن ۱۹۳۴: ۵/۳).

بودن، تمامی متن *دادستان* و *نامه‌ها* را بردارد، به‌ویژه که *نامه‌ها* در بخشهای سالم نسخه واقع شده است. در این نسخه، متن *نامه‌ها* بدین ترتیب آمده است: نامه یکم: برگ ۲۰۶ر، س ۴-۲۲۰، س ۱؛ نامه دوم: برگ ۲۲۰پ، س ۱-۲۱۳ر، س ۱؛ نامه سوم: برگ ۲۳۱ر، س ۲ تا ۲۳۳، س ۱۰ (کریستنسن ۱۹۳۴: ۷/۴). گفتنی است که نامه دوم بدون وقفه یا نشانه‌ای از پی‌نامه نخست آمده است؛ اما در حالی که نامه دوم در میانه سطر به پایان می‌رسد، نامه سوم از سر سطر یازدهم آغاز می‌شود.

نسخه K35 نخستین بار در ۱۹۳۴م با مقدمه آرتور کریستنسن^۶ (۱۸۷۵-۱۹۴۵م)، به عنوان جلدهای سوم و چهارم مجموعه چاپ عکسی نسخه‌های کپنهاگ منتشر شد و سپس هم در مجموعه گنجینه دستنویسهای پهلوی مؤسسه آسیایی دانشگاه شیراز به چاپ رسید. چاپ اخیر نیز، به همین ترتیب در دو بخش است: بخش نخست (شماره ۴۷ مجموعه) شامل «روایات پهلوی ۱»، «دادستان دینی»، و «روایات پهلوی ۲»؛ بخش دوم (شماره ۴۱ مجموعه) شامل «نامه‌های منوچهر» و «گزیده زادسپرم» (نیز نک: ادامه).

همچنان‌که اشاره شد، هیچ‌یک از متنهای مجموعه K35 انجامه ندارد. اما وست از بررسی این نسخه و نسخه قدیمی دیگری که او آن را B نامیده — و اینک BK خوانده می‌شود (نک ادامه) — به این نتیجه رسیده است که نسخه B یا مستقیماً از روی K35 رونویس شده یا با آن تطبیق داده شده است. وست که فرض نخست را محتملتر می‌داند، بر این باور است که انجامه موجود در B رونویسی از انجامه K35 است. اگر چنین باشد، بر اساس نسخه B کاتب آن مرزبان فریدون و هرام رستم‌بندار شهرمدان دینیار است که کاتب آن را در روز آسمان (بیست و هفتم) ماه امرداد ۹۴۱ (برابر با ۱۹ مارس ۱۵۷۲) در «دهیگان کرمان» به پایان رسانده است (نوابی، ج ۴۱، دیباچه). گفتنی است که بخش پایانی این انجامه در برگ آخر نسخه BK از بین رفته و احتمالاً در این برگ انجامه دیگری از نسخه وجود داشته است (وست ۱۸۸۲: شانزده). بررسی خط دو نسخه نیز نظر وست را تأیید می‌کند (نوابی، ج ۴۱، دیباچه).

وست برای ترجمه نامه‌های منوچهر نسخه K35 را اساس قرار داده است. او

6. Arthur Christensen

بررسی نسخه‌های خطی متن پهلوی نامه‌های منوچهر / ۱۳۷

همچنین هنگام آوردن این ترجمه، رونوشتی — شامل آوانوشت متن در بالای صفحه و ترجمه انگلیسی در زیر صفحه — فراهم آورد. این دستنویست اینک در انجمن سلطنتی آسیایی لندن نگهداری می‌شود و ورود دابار در تهیه متن ویراسته خود از آن با نشان W بهره گرفته است (دابار ۱۹۱۲: هجده).

وست، چنان‌که اشاره شد، BK را رونوشتی از K35 می‌داند؛ زیرا حاوی اشتباهاتی است که به نظر وی برخاسته از قرائت نادرست نشانه‌هایی دگرگون شده در نسخه مادر هستند. از سوی دیگر، این موضوع که BK مستقیماً از روی K35 رونویس شده، از آنجا آشکار می‌شود که در K35 آخرین کلمات ۳۲ برگ آن، با دایره‌هایی در بین سطرها نشاندار شده‌اند که این دایره‌ها بایستی نشانه‌های کاتب بوده باشند تا به هنگام ورق زدن و آغاز برگ جدید سطر را گم نکند. در این نسخه رونوشت K35 چندین برگ از جاهای مختلف از بین رفته است، ولی برخی از بخشهای گمشده را بعداً از روی نسخه جدید J (نک ادامه) بازسازی کرده‌اند. با این همه هنوز یازده برگ آن، از تقریباً اواخر مجموعه، افتاده است (که می‌توان آن را از روی TK بازسازی کرد). ارزش مستقل BK در آن است که ۷۱ برگ افتاده از آغاز و حدود نوزده برگ افتاده از پایان K35 را در اختیار می‌نهد (وست ۱۸۸۲: شانزده).
آغاز متن نامه‌ها در نسخه K35 چنین است:

pad nām ud ayārīh ī dādār Ohrmazd ud wispān yazadān, hamāg yazadān mēnōgān [ud] yazadān gētīgān . . .

«به نام و یاری دادار اورمزد و همه ایزدان، همه ایزدان مینوی و گیتیگی ...»

متن با این عبارت پایان می‌یابد:

. . . az xwāhīšnān wīdīšnān čīš-ē ahlāyīh meh, weh [ud] pāšom. ast [...] ⁷ zarduxšt. ēk hast rāh ī pāšom ahlāyīh kē rāh ī pōryōtkēšān, wispany abāz-waštāg a-rāhīh.

«... از یافته‌های مورد قبول، امر پارسایی بهتر، بزرگتر و برتر [است]. زردشت

[...] است. یکی است راه برترین پارسایی، که [همانا] راه یوریوتکیشان (پیشوایان

دینی) است و دیگر [راهها] همه بازگشته (منحرف) [و] بیراهی.»

۷. یک کلمه ناخوانا.

سومین نسخه از این رده که به نظر وست از خود K35 هم مهمتر است، تقریباً در اواسط سده نوزدهم از پاریس به بمبئی رسیده است. این نسخه متعلق به تهمورس دینشاه انکلساریا^۱ (۱۸۴۲-۱۹۰۳)، روحانی و پژوهشگر پارسی، بوده و وست آن را ندیده است.

وست این نسخه را TK نامیده و آن را دارای ۲۲۷ برگ دانسته، گو اینکه هفتاد برگ از آغاز و حدود پانزده برگ از پایان آن از بین رفته است. بنابراین، وضعیتی بسیار نزدیک به K35 داشته است و بایستی تقریباً از همان جایی آغاز شده باشد که K35 شروع می‌شد. نسخه سپس کاملتر شد، و حدود نیمی از یازده برگ گمشده آن را از روی BK تهیه کردند و بدان افزودند؛ با این حال هنوز سه برگ آخر BK را ندارد. بر اساس انجامه‌ای که به متن گزیده‌ها منضم شده، کاتب آن گشتاسب شاه رستم بندار شهردان، است که آن را در کرمان نوشته است. این گشتاسب ظاهراً برادر بهرام، پدر بزرگ مرزبان، بوده که انجامه موجود در BK را نوشته است و گمان می‌رود که این نسخه را از روی K35 نوشته باشد. به نظر وست، در این صورت، اگر انجامه موجود در TK از روی نسخه‌ای قدیمتر رونویس نشده باشد، نشان می‌دهد که TK دو نسل کهنتر از K35 است (وست ۱۸۸۲: شانزده - هفده).

وست می‌نویسد: یک رونوشت متأخر از TK در کتابخانه موبدان موبد پارسیان بمبئی وجود دارد که من مرهون آن هستم به خاطر اطلاعاتی از متن که نسبت به آنها تردید دارم. در دو جا (یکی در *دداستان*، و دیگری در *نامه‌ها*، نامه سوم بند ۱۱) که به نظر می‌رسد متن افتادگی دارد، تفاوتی با متن K35 دیده نمی‌شود (وست ۱۸۸۲: هفده).

رده M 14

نسخه‌های رده دوم به نظر می‌رسد که همگی از روی یک نسخه قدیمی بدون تاریخ نوشته شده‌اند که در اوایل سده نوزدهم از ایران به بمبئی و سرانجام هم به مونیخ رسیده و M14 نام گرفته است. وست که این تاریخ را «حدود شصت و پنج

8. Tahmuras Dinshah Anklesaria

بررسی نسخه‌های خطی متن پهلوی نامه‌های منوچهر / ۱۳۹

سال پیش» ذکر می‌کند، خود درباره این تاریخ تردید دارد. به گفته وی، دستور پشتون جی به سی یا چهل سال قبل اشاره می‌کند، ولی دستنویس J — که گویا عمدتاً از روی این دستنویس و در بمبئی رونویس شده است — تاریخی دارد که کاتب آن را از روی بخش قدیمتر آن دستنویس نقل کرده است. آن تاریخ چنین است: «روز رشن [هجدهم] از ماه خرداد ۱۱۸۸ یزدگردی» (برابر با ۲۱ دسامبر ۱۸۱۸) بر اساس تقویم پارسیان هند، که نشان می‌دهد بایستی کتابت نسخه دست‌کم ۶۵ سال پیشتر در بمبئی بوده باشد (وست ۱۸۸۲: هفده، یادداشت ۱). در هر حال، وست می‌نویسد که نسخه این اواخر به کتابخانه دان‌جیبای فرامجی پاتل در بمبئی رسیده است. از توصیف نسخه برمی‌آید که حدود سه‌چهارم ابتدای آن شامل متنهای دینی مختلفی است که در آغاز نسخه BK یافت می‌شوند و از پی این متنها نسخه اصلاح‌شده *دادستان دینی* می‌آید. در توصیف نسخه نیامده که نسخه چگونه به پایان می‌رسد؛ با این همه می‌توان حدس زد که حاوی بیشتر گروه سوم نوشته‌هایی است که در دستنویس J — که نسخه‌ای از این مجموعه است — یافت می‌شوند و با بند دوم از فصل ششم نامه دوم منوچهر به پایان می‌رسد (وست ۱۸۸۲: هفده).

نسخه J متعلق به کتابخانه دستور کیخسرو جاماسپ‌جی جاماسپ‌آسا در بمبئی، در اصل از همان نقطه‌ای آغاز می‌شود که در توصیف مجموعه آمده است و تا آنجا که بررسی نشان می‌دهد، حاوی همان متن اصلاح‌شده *دادستان* است. بنابراین تردید چندانی نیست که از روی K35 رونویس شده است، ولی در دوره‌ای متأخرتر بخش قابل توجهی از آغاز BK بدان ملحق شده است. قدیمترین بخش این نسخه، تا نامه نخست، فصل ۷، بند ۴، تاریخ «روز رشن [هجدهم] از ماه خرداد ۱۱۸۸ یزدگردی» (برابر با ۲۱ دسامبر ۱۸۱۸) را دارد. تاریخ بخش دیگر نسخه (تا نامه دوم، فصل ۶، بند ۲) مطابق ۱۲ فوریه ۱۸۴۱ است و یک بخش سوم که از BK رونویس شده و در آغاز نسخه جای دارد، از آن هم متأخرتر است (وست ۱۸۸۲: هجده).

نسخه دیگری از این مجموعه، یا نسخه‌ای دیگر حاوی *دادستان*، در کتابخانه موبدان موبد پارسیان در بمبئی، وجود دارد که از روی متن موجود در مجموعه M14

رونویس شده است. نسخه بمبئی دو جلد است که به ترتیب در سالهای ۱۸۶۵ و ۱۸۶۸ نوشته شده‌اند. علاوه بر این، چند نسخه دیگر هم در هند وجود داشته که وست بدانها دسترسی نیافته است.

پس از ترجمه وست، ارود بهمن جی نسروانجی دابار، پژوهشگر پارسی، متنی ویراسته از نامه‌ها را فراهم آورد و در ۱۹۱۲ در بمبئی منتشر کرد. او علاوه بر دو نسخه مورد استفاده وست (نسخه‌های BK و J) و دست‌نوشته خود وست (W) از دو نسخه دیگر هم بهره برده است:

یکی نسخه‌ای که دابار آن را MR نامیده، نسخه‌ای است در ۴۵۶ برگ، متعلق به کتابخانه مهرجی رانا در نوساری، دارای انجامه‌ای به فارسی و گجراتی، با تاریخ کتابت روز تیشتر (سیزدهم) ماه خرداد ۱۲۴۲ یزدگردی (۱۸۷۲م) به قلم دستور ایرج جی سهراب جی مهرجی رانا که از بهترین کاتبان نسخه‌های خطی بوده است. این نسخه رونوشتی دقیق از TK (بعدها موسوم به TD) است. نسخه TK را که کتابت گوپت‌شاه رستم بندار بوده، دستور تیرانداز ایرانی از ایران برای تهمورس انکلساریا آورده بود. در همان سال، دستور ایرج جی از روی نسخه TK (یا TD) نسخه دیگری فراهم آورد که در کتابخانه ملا فیروز با نگهداری می‌شود (وست ۱۸۸۰: سی و سه، چهل و نه؛ همو ۱۸۸۲: شانزده؛ دابار ۱۹۱۲: ۱۹-۲۰؛ همو ۱۹۲۳: ۴-۵؛ همو ۱۹۲۵: ۱۲-۱۳؛ ویلیامز ۱۹۹۰: ۲۱).

نسخه دیگر موسوم به MR1 باز هم متعلق به کتابخانه مهرجی رانا در نوساری، دارای انجامه به پهلوی و فارسی، کتابت دستور ایرج جی در روز تیشتر (سیزدهم) ماه مهر ۱۲۳۶ یزدگردی (۱۸۶۷م) از روی نسخه‌ای بدون تاریخ ارود مینوچهر جاماسپ جی و اچا. این نسخه *دادستان دینی* را به همراه بخشی از *نامه‌ها* (تا نامه دوم، فصل ۶، بند ۲) دارد (دابار ۱۹۱۲: ۲۰؛ همو ۱۹۲۳: ۱۲؛ همو ۱۹۲۵: ۱۲؛ ویلیامز ۱۹۹۰: ۲۱).

این دستنویس که با اعداد فارسی شماره‌گذاری شده، مانند MR شامل چند متن کامل و ناقص است: متنی ناقص از *روایات پهلوی و دادستان دینی*، متن ناقص دیگری از *دادستان*، *روایات و دادستان*، متن ناقص و جایجا شده *نامه‌های منوچهر*، بخشی از *گزیده‌های زادسیرم*.

بررسی نسخه‌های خطی متن پهلوی نامه‌های منوچهر / ۱۴۱

در این نسخه نامه‌ها در برگ ۳۸۰ س ۶ تا ۴۵۲ س ۱۰ جای دارد، اما همچنان‌که اشاره شد، متن ناقص است و جابجاییها و افتادگیهایی دارد؛^۹ تا نامه دوم، فصل ۵، بند ۱۲ در برگ ۳۸۰ س ۶ تا ۴۴۹ س ۱۲ آمده و پس از حدود دو صفحه افتادگی (مطابق چاپ دابار) ادامه متن، یعنی از نامه دوم فصل ۵، اواسط بند ۱۶ تا فصل ۶ اواسط بند ۲ آمده است. این افتادگی در برگ ۴۵۱ س ۴ تا ۴۵۲ س ۱۰ دیده می‌شود و در اینجا (برگ ۴۵۲ س ۱۰) یادداشتی آمده که نشان می‌دهد ده برگ افتادگی دارد. در برگ ۴۵۵ س ۸ تا برگ ۴۵۶ انجامه‌ای هست نشانگر آنکه نسخه را هیرید ایرج جی دستور سهراب جی دستور کاووس جی مهرجی رانا به خواستاری خورشید کاما از روی دستنویسی بدون نام کاتب و تاریخ کتابت و متعلق به هیرید دستور جاماسپ جی واچا، کتابت کرده است. تاریخ پایان کتابت روز دی به مهر ماه ایزد (؟) ۱۲۳۶ یزدگردی (۱۸۶۷م) نوشته شده است (نوابی، ج ۳، پیشگفتار). دستور ایرج جی از روی این نسخه نیز نسخه دیگری فراهم آورد که البته بخش نخست روایت پهلوی پیش از *دستان* را ندارد. این نسخه هم که با نشانه D7 در کتابخانه ملا فیروز نگهداری می‌شود (دابار ۱۹۱۲: ۲۰؛ همو ۱۹۲۳: ۱۲؛ همو ۱۹۲۵: ۱۲؛ ویلیامز ۱۹۹۰: ۲۱) در گنجینه دستنویسهای پهلوی دانشگاه شیراز نیز، به عنوان جلد سوم، به چاپ رسیده است.

علاوه بر اینها در فهرست نسخه‌های کتابخانه مهرجی رانا نسخه ناقص دیگری (درست مشابه MR1) از نامه‌های منوچهر در مجموعه شماره ۶۰ (برگهای ۱۱۴-۱۷۸) گزارش شده که انجامه آن تاریخ روز بهرام (بیستم) ماه دی ۱۱۸۷ یزدگردی را دارد (دابار ۱۹۲۵: ۱۳۰).

گفتنی است که در مجموعه متنهای پهلوی چاپ دانشگاه شیراز علاوه بر نسخه K35 و D7 که پیشتر ذکرشان رفت، نسخه دیگری دربردارنده نامه‌ها به چاپ رسیده است که به نام TD4a خوانده شده است. مطابق دیباچه این چاپ، این دستنویس را تهمورس دینشاه انکلساریا به همراه دستنویسی دیگر از یزد، و توسط موبد تیرانداز اردشیر، به دست آورد. نسخه‌ای که به هند رسید ۱۳۵ صفحه از آغاز و چندین

۹. با این حال دابار به سبب دسترسی نداشتن به TK از آن استفاده کرده است.

صفحه از میان و پایان را نداشت. بخشهای افتاده را تهمورس از روی دستنویسهای دیگر فراهم آورد و به نسخه افزود. همه برگها (چه قدیم و چه جدید) هفده سطری اند. در نسخه اصلی شماره برگها به فارسی بوده ولی پس از رفع نواقص شماره گذاری لاتینی هم اضافه شده است. صفحه های ۳۱۵ و ۵۹۴ تا ۶۱۰ سفید است.^{۱۰} در این نسخه دو انجامه دیده می شود: در انجامه نخست (برگ ۵۶۳ س ۱۶ تا ۵۶۴ س ۴) آمده که نسخه را قبادشاه رستم بندار در کرمان نوشته است. انجامه دوم نسخه (گ ۶۱۱ س ۴ تا ۶۱۲ س ۴) که به نظر از روی دستنویس BK رونویس شده، نشان می دهد که نسخه را مرزبان فریدون و هرام رستم بندار شهردان دینیار در کرمان نوشته و نگارش آن را در روز آسمان (بیست و هفتم) ماه امرداد ۹۵۱ یزدگردی (۱۵۹۲م) به پایان رسانده است (نوابی، ج ۵۲، دیباچه). نسخه شامل این متنهاست: ۱. روایات پهلوی و دادستان دینی، ۲. دادستان دینی، ۳. روایات پهلوی و دادستان دینی، ۴. نامه های منوچهر، ۵. گزیده های زادسپرم، ۶. متنی ناقص از ویسپرد با ترجمه پهلوی.

در این نسخه نامه ها در برگ ۴۰۱ س ۱۰ تا ۴۷۱ س ۱۲ آمده است. نسخه ای از این دستنویس نیز در کتابخانه ملافیروز، در مؤسسه شرق شناسی کاما در بمبئی، نگهداری می شود. نسخه TD4a به عنوان جلد پنجاه و دوم گنجینه دستنویسهای پهلوی مؤسسه آسیایی دانشگاه شیراز به چاپ رسیده است.

منابع

- تفضلی، احمد، ۱۳۷۶، *تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام*، به کوشش ژاله آموزگار، تهران، سخن.
- دستنویس ت د ۴/الف: *روایات پهلوی و ... گنجینه دستنویسهای پهلوی و پژوهشهای ایرانی*، ج ۵۲، به کوشش ماهیار نوابی و کیخسرو جاماسپاسا، شیراز، ۱۳۵۶ش.
- دستنویس د ۷: *بخشهایی از روایات پهلوی*، و ...، گنجینه دستنویسهای پهلوی و پژوهشهای ایرانی، ج ۳، به کوشش ماهیار نوابی و کیخسرو جاماسپاسا، شیراز، ۱۳۵۵ش.
- دستنویس ک ۳۵: *بخش دوم: نامگیهای منوچهر و گزیده زادسپرم*، گنجینه دستنویسهای پهلوی و پژوهشهای ایرانی، ج ۴۱، به کوشش ماهیار نوابی، شیراز، ۱۳۵۵ش.

۱۰. در بازچاپ شیراز برگهای سفید را برداشته اند.

بررسی نسخه‌های خطی متن پهلوی نامه‌های منوچهر / ۱۴۳

نوابی، ج ۳ ← دستنویس د ۷.

نوابی، ج ۴۱ ← دستنویس ک ۳۵ بخش دوم.

نوابی، ج ۵۲ ← دستنویس ت د ۴/الف.

-Christensen, Arthur 1934 → *Codices Avestici* ....

Codices Avestici et Pahlavici Bibliothecae Universitatis Hafniensis, Vols. III and IV: The Pahlavi Codex K35, in Two Parts, With an Introduction by Arthur Christensen, Copenhagen, 1934.

-Dhabhar, B. N. (ed.), 1912, *The Epistles of Mānūshchīhar*, Bombay.

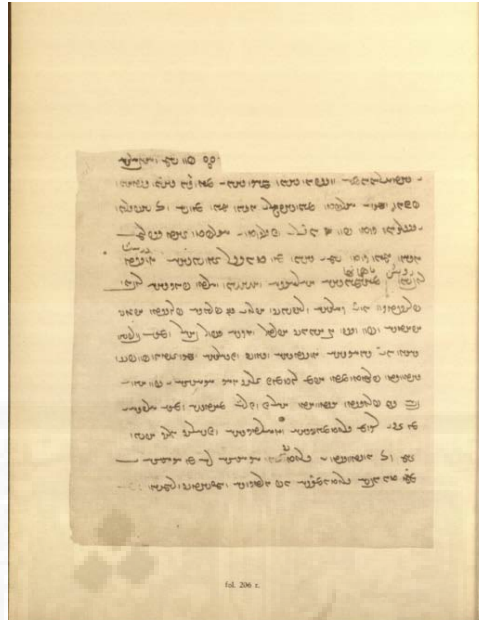
-Dhabhar, B. N. (ed.), 1923, *Descriptive Catalogue of Some Manuscripts Bearing on Zoroastrianism and Pertaining to the Different Collections in the Mulla Feroze Library*, Bombay.

-Dhabhar, B. N. (ed.), 1925, *Descriptive Catalogue of All Manuscripts in the First Dastur Mehrji Library*, Navsari, Bombay.

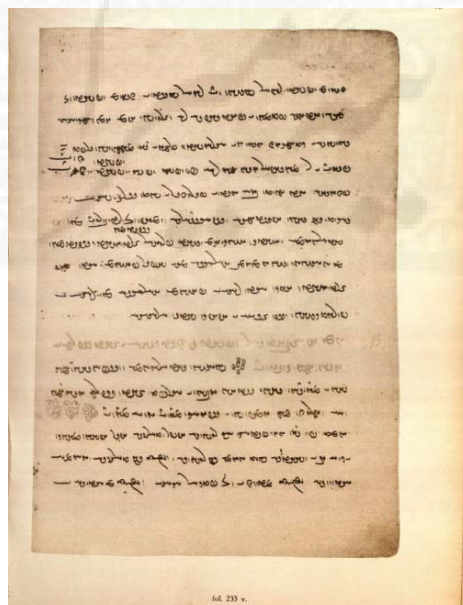
-West, E. W. , (tr.), 1880, *Pahlavi Texts Part I. The Bundahis-Bahman Yast, and Shāyast Lā-Shāyast*, Sacred Books of the East XVIII, Oxford.

-West, E. W. , (tr.), 1882, *Pahlavi Texts Part II. The Dâdistân-î dînîk and the Epistles of Mānūškīhar*, Sacred Books of the East XVIII, Oxford.

-Williams, A. , (tr.), 1990, *The Pahlavi Rivāyat Accompanying the Dādestān ī Dēnīg*, Part I: Transliteration, Transcription and Glossary, Copenhagen.

آغاز نامه‌های منوچهر در نسخه K35

پایان نامه‌های منوچهر در نسخه K35